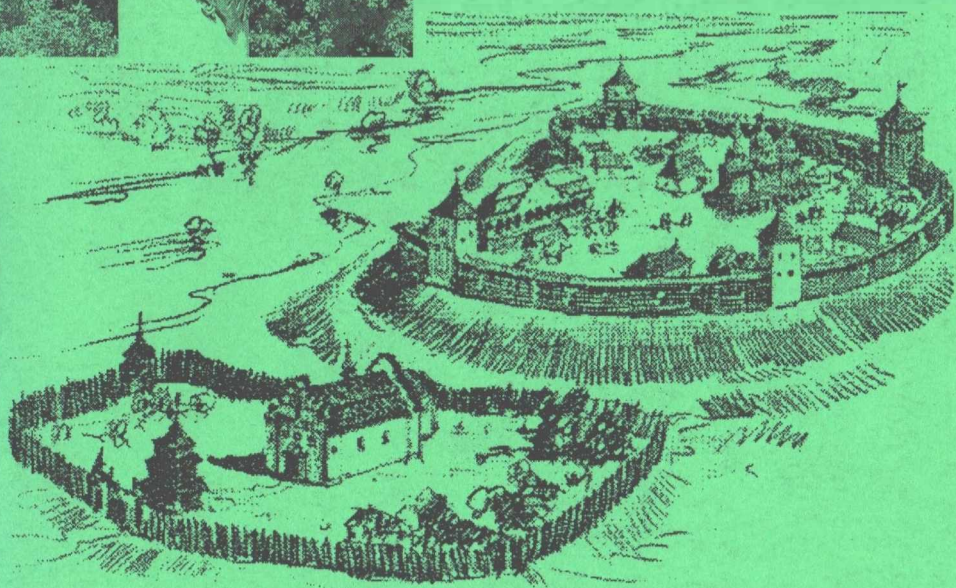

Валентин Лазуренко

**ТУТ КОЖЕН КАМІНЬ
ПАМ'ЯТАЄ
ГЕТЬМАНА**

***СУБОТІВ – ЗАМІСЬКА
РЕЗИДЕНЦІЯ
ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО***

Валентин Лазуренко

**ТУТ КОЖЕН КАМІНЬ
ПАМ'ЯТАЄ ГЕТЬМАНА**

**СУБОТІВ – ЗАМІСЬКА РЕЗИДЕНЦІЯ
ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Черкаси
„Ваш Дім”
2006

УДК 94 (477. 46)
ББК 63.3 (4УКР). 4
Л – 17

Рецензенти:

Морозов А.Г. – д.і.н., професор;
Крамар М.Ф. – заслужений журналіст України.

Л–17 © Лазуренко В.М. Тут кожен камінь пам'ятає гетьмана. Суботів – замиська резиденція гетьмана України Богдана Хмельницького. – Черкаси: “Ваш Дім”, 2006. – 20 с.

Автор розповідає про замиську резиденцію гетьмана Богдана Хмельницького – Суботів.

Видання буде корисним для всіх, хто цікавиться минулим свого народу.

УДК 94 (477. 46)
ББК 63.3 (4УКР). 4

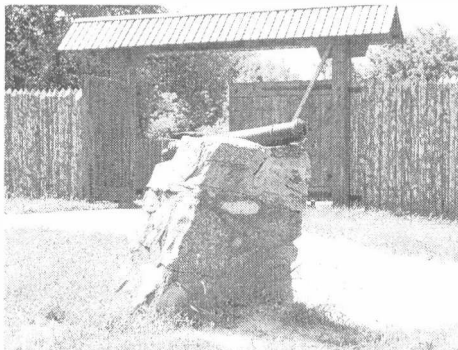
© В.М. Лазуренко, 2006
© “Ваш Дім”, 2006

ВІД АВТОРА

Історичною долею Чигиринщині судилося стати не просто крапкою у географічному центрі України. Чигиринщині судилося стати центром найвеличніших національно-визвольних змагань українського народу. Кожен клаптик чигиринської землі зрошений потом і кров'ю мужніх предків, котрі споконвіку в одній руці тримали рало, а в другій – шаблю.

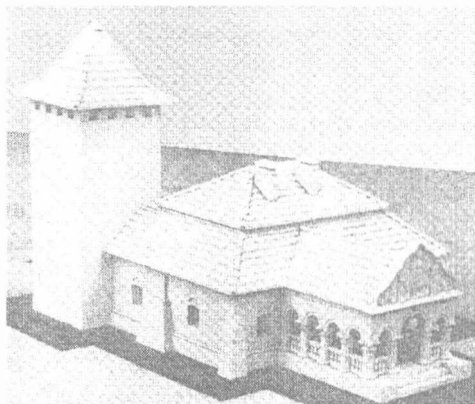
Саме з Чигиринщини почав грандіозне визволення України від чужоземних завойовників великий гетьман Богдан Хмельницький. Тут він почав будувати нову Українську державу, яку визнали у світі і вислали свої посольства до Чигирини 14 держав Європи та Азії. Чигирин став фактичною першою історичною столицею нової козацької держави.

Безумовно, особливе місце в житті гетьмана України Богдана Хмельницького відводилось Чигиринщині. Адже це його рідна земля. Тут у 1595 році народився майбутній гетьман, тут провів свої дитячі і юнацькі роки, тут, у родовому Суботіві, проживала його сім'я, тут до 1648 року відбував службу в Чигиринському полку. І не випадково саме звідси повіяв той животворний вітер свободи і незалежності, який розпалив полум'я Національної революції середини XVII століття.

Декоративні козацькі гармати. Замчище. с. Суботів

СУБОТІВ – ЗАМІСЬКА РЕЗИДЕНЦІЯ ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

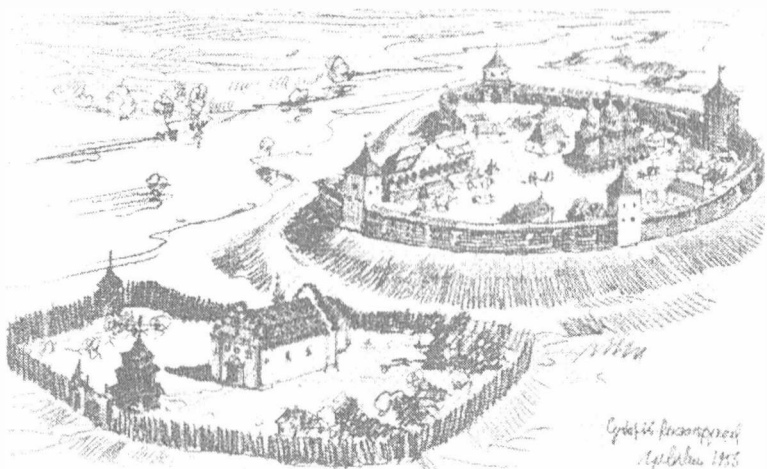

Палац Богдана Хмельницького в селі Суботів.
Макет-реконструкція С. Кілессо. 1977 р.

У роки Національної революції середини XVII століття родовий маєток Хмельницьких Суботів стає замиською резиденцією (а її ще досить часто іноземні посли називали в той час “другим Версалем”) гетьмана Богдана Хмельницького.

Нині – це, здавалося би, невеличке і скромне село, але своїм корінням сягає глибин віків і має пряму причетність до формування витоків нашої державності. Саме у Суботові

провів значну частину свого життя і діяльності славетний державотворець України Зіновій-Богдан Хмельницький. Батько майбутнього гетьмана - Михайло Хмельницький служив підстаростою в Чигирині. Прибувши наприкінці XVI ст. на Чигиринщину, він розгорнув активну господарську

Суботів у часи Богдана Хмельницького.
Реконструкція архітектора Г. Логвіна. 1953 р.

діяльність і незабаром заснував тут власний хутір (слободу) Суботів. Богдан навчався тоді в єзуїтській колегії у Львові, Києві, мав високу на той час освіту, володів кількома мовами, мав дипломатичні здібності. Разом з своїм батьком брав участь у поході Станіслава Жолкевського на турків і в 1620 р. в битві під Цедорою польське військо було розбите, батько Хмельницького загинув, а Богдан потрапив у турецьку неволю.

В 1622 р. стараннями козаків, побратимів старого Хмеля, Богдана викупили з неволі. Він повернувся до Суботова і відновив службу в складі козаків Чигиринського полку. Невдовзі після його повернення Богданова мати, Анастасія Федорівна, вийшла заміж за королівського жовніра Василя Ставицького і з ним виїхала в Білорусію. Богдан залишився єдиним господарем хутора і доклав немало сил для його подальшого впорядкування. А після одруження з Анною Сомко, почав будувати тут нову оселю.

Суботів дуже подобався Богдану. Красива мальовнича місцевість там, де зливались сріблясті води Тясмину і Суби, навколишні сади та ліси з чистим, завжди свіжим повітрям, настояних на пахощах лісових та берегових квітів, було улюбленим місцем праці і відпочинку майбутнього гетьмана.

Після одруження Хмельницький збудував тут добротний будинок. Поряд з будинком були розташовані і будинки козацької старшини.

Богдан, очевидно, вважав Суботів найдорожчою спадщиною. Тут він збудував великий замок, територія якого складала близько 3-х гектарів, природні вигоди якого були підкріплені інженерними спорудами¹. Його оточував рів і два ряди валів із ескарпованими схилами. На верхньому валу був ряд загострених паль. До складу оборонних споруд входили і вежі – одна кам'яна і три дерев'яних. Поблизу замку проживала більшість населення.

Іллінська церква (збудована коштом Богдана Хмельницького у 1653 році за його ж власним проектом) була окремим укріпленням в системі оборонним споруд замку і підсилювала його південну ділянку. При необхідності споруда, маючи більш як метрової товщини стіни і два яруси бійниць, могла при

Іллінська церква в селі Суботів. Фото 2004 р.

необхідності вести бій самостійно. Саме з цих міркувань дзвіниця була дерев'яною і нижчою за церкву. В разі загрози захоплення церкви оборонці могли відійти до замку через підземний хід або, навпаки, отримати через нього підкріплення. Залишки підземного ходу збереглися до нашого часу².

Іллінська церква – визначна пам'ятка архітектури XVII століття. Побудована

в стилі поєднання елементів раннього українського бароко і європейського ренесансу. Зведена в 1656 році за наказом та коштом гетьмана України Б. Хмельницького як церква-усипальниці. Церква справляє враження монументальної оборонної споруди. У плані вона майже квадратна (її зовнішні розміри – 18,19 x 15,91 м) із шестигранним вітарним виступом на сході. Внутрішній простір одного нефа поділено навпіл підпружною аркою, а перекрито церкву коробовим склепінням, яке в інтер'єрі зорово полегшується розпалубками біля вікон. На хори й горище ведуть сховані у товщі стіни вузькі сходи. За своїм призначенням церква одночасно виконувала і функції оборонної споруди (її міцні мурі мають товщину до 2 м). За свідченням літописців в серпні 1657 року Б. Хмельницького було поховано саме в Іллінській церкві. Як фундатора цієї споруди, гетьмана було поховано на почесному місці – праворуч від вітаря біля південної стіни споруди в поховальній ямі розміром 2,3 x 0,7 м, яку накрили великою кам'яною брилою місцевого пісковика. За Чернігівським літописом XVIII ст. у 1664 році польсько-шляхетські війська за наказом обозного коронного війська Речі Посполитої С. Чарнецького напали на Суботів, зруйнували Замчище і викинули тіло Б. Хмельницького з домовини, зробивши у зовнішній стіні Іллінської церкви, навпроти поховання, два проломи, оскільки підняття кам'яної брили потребувала як часу, так і значних зусиль. Про особу першого настоятеля храму невідомо. Найвідомішим настоятелем церкви був Роман Орловський. Саме завдяки його активному клопотанню в 60-70 роках XIX ст. було здійснено першу серйозну реставрацію Іллінської церкви. У 1861 році було збудовано дзвіницю та галерею, яка з'єднувала її з церквою (в П-п. 70-х рр. XX ст. галерею було розібрано). Наступні реставраційні роботи проходили в кінці XIX ст., в І-п. 50-х рр., в П-п. 70-х рр. та І-п. 90-х рр. XX ст. Останню зовнішню реставрацію було проведено восени 2000 року. У XX столітті Іллінську церкву двічі закривали: в 1923-1941 роках в ній влаштували сільський клуб, а потім колгоспне зерносховище; в 1962-1990 роках в ній діяв музей-усипальниці Б. Хмельницького. У 1954 році за проектом архітектора І. Шмудьсона в церкві встановлено символічний гранітний надгробок Б. Хмельницькому. В 1969-1973 роках в Іллінській церкві експедицією Інституту археології АН УРСР було проведено архітектурно-археологічне обстеження, під час якого було остаточно з'ясовано, що труна з прахом гетьмана в церкві відсутня.

Зображення гетьмана Богдана Хмельницького та Іллінської церкви на національній грошовій одиниці гривні. 2001 р.

У народі до цього часу ходять легенди про те, що труну попередодні нападу польських військ у 1664 році на Суботів було врятовано й перепховано у Холодному Яру. З 1990 року в церкві Святого Іллі знову було відновлено богослужіння. В 1993-1995 роках у ній встановлено новий іконостас за зразком того, який був у кінці XIX ст. Церква належить до УПЦ КП. Іллінська церква зображена на національній грошовій одиниці номіналом 5 гривень³.

І ще цікавий факт про Іллінську церкву. 2 серпня 2003 року, в день ювілейного храмового свята в селі Суботів Чигиринського району, відбулась урочиста передача в дар Іллінській церкві дзвону, який, за висновком спеціалістів, звучав із дзвіниці храму з моменту його створення. Під час нападу загонів польської шляхти на чолі з С. Чарнецьким у 1662 році він безслідно зник. Сліди реліквії загубились на довгі двісті років. У 1864 році граф Потоцький побудував у селі Вільховці біля Звенигородки цукровий завод. Тоді ж там виявили вкритий кількома шарами фарби дзвін. Він був установлений на прохідній підприємства і слугував набатом (на випадок пожежі). Згодом його перенесли у лабораторію, де він зберігся до наших днів. А в наші дні, після ліквідації виробництва, арбітражний керуючий заводу з процедури банкрутства Сергій Капля звернув увагу на дзвін, і на власні кошти викупив його. Очистивши його від шару фарби, Сергій Васильович виявив напис “Богдановъ” і вирішив передати реліквію Іллінській церкві в Суботіві⁴⁻⁵.

Повернення Іллінській церкві в Суботіві дзвону, який, за висновком спеціалістів, звучав із дзвіниці храму з моменту його створення. 2003 р.

Різні джерела вказують, що в особистому розпорядженні гетьмана Богдана Хмельницького знаходилось від 30 до 40 гармат. Важко припустити, що вони були тільки в Чигирині. Крім того, противник перебував під постійною загрозою удару з тилу – з боку Вовкового шпиля (це - найвища гірська точка в районі Суботова). Про те, що це ділянка в разі ведення бойових дій найнебезпечніша, свідчить знаходження тут саду та звіринця. Вовків шпиль – найбільш загадкова і до цього часу достеменно не досліджена гірська територія в районі біля села Суботів. Цікавий переказ про нього дійшов до нашого часу.

“Місцевість біля Вовкового шпилья була колись покрита непрохідним лісом. Там водилися всякі дикі звірі, а найбільше було вовків. Коло самого Вовкового шпилья не ступала колись людська нога. А коли Богдан Хмельницький готувався до повстання, то непрохідні хащі на Вовковому шпильі стали улюбленим місцем таємних нарад козаків. Там вони переховували свої гроші і зброю під корінням столітнього дуба. Богдан Хмельницький до самої смерті стояв за народ, хотів добра бідним людям.

Більше всього турбувало старого гетьмана те, що йому не вдалося перебити всіх панів, що вони можуть коли-небудь повернутися на Україну. Перед смертю Богдан покликав до себе найменшу дочку і розповів їй усі свої сокровенні мрії, розповів усе те, чого не міг сказати ніким. Сивий і немічний

Церква Святого Пророка Іллі.
Малюнок Д.П. Де ля Фліза. 1851 р.

гетьман сказав доньці, де знаходиться таємне дупло в столітньому дубі. В тому дуплі він сховав свою булаву. Недалеко від дуба була закопана козацька зброя. Але щоб знайти місце схованки бойової козацької зброї, треба було стати на Петра о 9-ї години ранку на самому шпильі і куди буде падати тінь від голови, там і шукати зброю.

Хмельницький більше дорожив зброєю, ніж золотими скарбами. Він знав, що ця зброя згодиться внукам і правнукам у їх боротьбі з ворогами нашої батьківщини. Тому в найбільшому секреті він тримав цю схованку на Вовковому шпильі. Після того, як розповів про булаву в дуплі і зброю в схованці, Богдан Хмельницький ще з більшим секретом сказав дочці, для кого і для чого все це потрібно.

— Після моєї смерті, — сказав гетьман, — всякі знобителі намагатимуться пограбувати і поневолити нашу країну. А щоб цього не сталося, треба організовано бити ворогів і сміливо боронити рідну землю.

Якщо люди самі не подуматься до цього, то тоді ти перекажеш їм мій завіт. А коли не повірять тобі, дочко, тоді ти дістанеш з дупла булаву і покажеш людям. Тоді вони повірять тобі. Потім булаву поклади на своє місце. Прихована зброя теж згодиться, щоб нею постити пусті панські голови.

- Перед своєю смертю, моя дитино, все це ти розкажеш своїй доньці. А як не буде в тебе дочки, то перекажеш мої слова найбіднішій жінці, щоб вона вірно послужила народу. Такий мій заповіт тобі, моя дитино, всім трудівникам і нащадкам землі руської.

Кажуть, не один раз послужили людям поради і зброя Богдана

Хмельницького. Гонти і Залізняк разом із дідом Тарасом Шевченком були панів тією ж козацькою зброєю.

Польські пани довго копали землю на Вовковім шпилі, все шукали скарбів і зброї Богдана Хмельницького. Одного разу, коли пани копирсалися в глибокій ямі, до них підійшла жінка і сказала: "Не ви туди клали те, чого шукаєте, не вам його і взяти!" Поки паничі-копачі опам'яталися, то від тієї жінки і слід пропав.

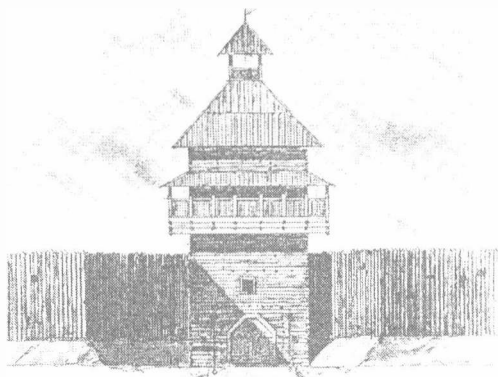
У 1905 році, коли почалася революція, люди бачили і тримали у руках ту саму булаву Богдана Хмельницького. Люди говорили, що та булава була невелика, зверху обсіпана дорогим камінням.

А зброя Богданова ще була дуже гостра і згодилася повстанцям в революцію 1905 року.

На Вовковому шпилі ще не все розшуковано, що могло б посвідчити про великі і славі діла Богдана Хмельницького⁶.

Підземні ходи, без перебільшення, - найзагадковіша і не вивчена взагалі складова частина укріплень родового маєтку Хмельницьких.

Про один з ходів згадувалось вище – він з'єднував Іллінську церкву і замок. Основна його частина розмита і нині не існує. Поширеними є народні перекази про роль підземних ходів в Суботіві. Ось один з них.

Архітектурна реконструкція дерев'яної візної вежі замку Б. Хмельницького у Суботіві. Архітектор С. Кілессо. 1973 р.

"Коли Богдан Хмельницький боровся з шляхтою, то він побудував таку велику кріпость і багато льохів, які мали вихід далеко в степ. Коли,

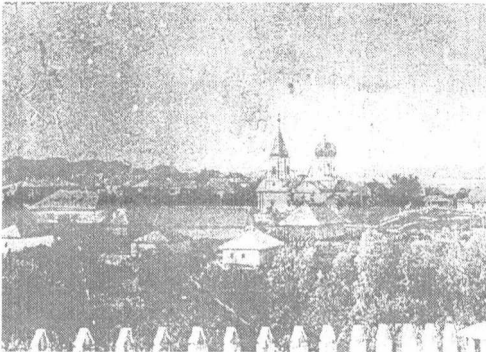
було, ворог оточить кріпость, і козаки не могли удержатись, то вони входили в льохи і виходили в степ, а потім несподівано з степу нападали на ворогів і перемагали.

Суботівська кріпость мала три входи. Один коло кріпості, другий біля Трьох криниць, а третій у степу. Цей степ називають "Льохи". Дуже мудрий був Богдан Хмельницький, бувало, що не тільки силою, а й мудрістю, несподіваною для ворога, перемагає⁷.

Укріплення маєтку Хмельницького в Суботіві були максимально пристосовані до потреб часу. Така побудова настійливо диктувалась реаліями XVII століття: поряд проходив Чорний шлях. В укріпленнях можна було

охоронятись – оборонятись і від польських військ. Оборонні споруди розташовувались поряд із місцем проживання людей і використовувались, крім усього іншого, для зберігання продукції господарства і стратегічного запасу на випадок облоги (продукти з тривалим зберіганням). Обов'язковим супутником була вода. Така організація господарства і оборони була життєвою необхідністю⁸.

Окрім того, на середину XVII століття укріплення замку набули ще одну, дещо специфічну функцію – представницьку. Вони повинні були викликати у іноземних гостей і послів повагу до господаря – гетьмана України, а відтак – до всієї держави.

Церква Архистратига Божого Михайла в селі Суботіві (фото 1912 р.). Зруйнована у 30-х роках XX століття

У цей час було збудовано дерев'яну Михайлівську церкву (церкву Св. Михайла) на пам'ять про батька Богдана – Михайла Хмельницького (до наших днів не збереглася).

Суботів наприкінці першої половини XVII століття процвітав і в господарсько-економічному відношенні. З листа Богдана від березня 1648 року черпаємо відомості про те, що він широко розвинув сільське господарство, яке залишилося йому від батька.

На його “гумні стояли сто кіп хліба, врожаю ще попередніх років”, були в нього коні, рогата худоба, великі отари овець. Особливо дбав про рибальство, для розведення риби викопав чотири ставки. Мав водяний млин, пасіки, шинки з пивом, медом, горілкою. Своє Суботівське господарство Богдан оцінював у тисячу злотих⁹. Тому не випадково масток, який давав значний прибуток, викликав заздрість у певних осіб¹⁰.

Млинок Богдана Хмельницького на річці Суботці. Акварель Яна Мюнца. 1781 р.

Наприкінці 1645 чи на початку 1646 року чигиринський підстароста Даніель Чаплинський, який давно накинув оком на заможне господарство чигиринського сотника (а там були чотири рибні ставки та млини, лани, сіножаті та інші угіддя), врешті-решт випрохав у коронного хорунжого привілей, щоб “осадити слободу” на землях Суботова. Намагаючись

урядувати Суботів, Богдан Хмельницький влітку 1646 року подався до Варшави, де зустрівся з королем. Зміст їхньої розмови не відомий, однак відомо, що 12 липня Богдан отримав привілей із підтвердженням його прав на Суботів¹¹.

Проте й королівський документ не допоміг. Чигиринський підстароста Чаплинський одержав дозвіл

Конецпольського розправитись з

Хмельницьким і звичайним шляхетським “заїздом” захопив Суботів. Під час організованого нападу Чаплинського на Суботів, за словами Богдана Хмельницького, “...голодний люд снопами розієс зібране протягом кількох років збіжжя, якого було на гумні чотириста кіп. Висіяне на поля зерно все пропало, бо посіви втілочено худобою, кіньми, візцями”. Кінець-кінцем, привласнивши собі Суботів, Чаплинський вигнав звідтіля сім’ю колишнього власника. Щоб якомога дошкульніше вразити гідність переможеного ворога, підстароста розпорядився виплатити йому, “немов старцеві”, 150 флоринів, тоді як захоплена земля коштувала 1000 флоринів. На це розгніваний до краю Богдан, стиснувши зуби, зло кинув: якщо “маю шаблю в руці, то не все забрав у мене Чаплинський, жене Бог і козацька ще не вмерла мати”.

Знайшовши на деякий час притулок у знайомих у Чигирині, Богдан Хмельницький розпочав енергійну боротьбу за повернення Суботова. Вищеназваний наїзд на Суботів відіграв важливу роль в історії України – це був поштовх до початку Національної революції середини XVII століття¹².

У цей час статус Суботова зазнає змін: якщо на початку XVII століття це був хутір, біля якого Михайло Хмельницький осадив слободу, то в середині XVII століття – це вже сотенне містечко, приміська резиденція гетьмана України Богдана Хмельницького.

Як і Чигирин, Суботів був осередком гетьманської влади і дипломатії. Підписи на документах “Дано з Суботова” знали в багатьох країнах. У Суботіві Богдан Хмельницький писав листи до Москви. Відомий лист від 12 серпня 1653 року до московського патріарха Никона¹³.

Тут же досить часто гетьман приймав і посольства зарубіжних країн. Наприклад, тут 11 червня 1650 року Хмельницький прийняв венеціанського дипломата Вімїну¹⁴. В Суботіві гетьман приймав і російські посольства, зокрема, 27 серпня 1653 року – царського посла І. Фоміна, 26 листопада наступного року – посла Тургенєва, з якими обговорював питання

Пам'ятний знак на місці, де в роки Національної революції середини XVII століття збиралися козацькі ради. с. Суботів

добросусідських стосунків України з Росією¹⁵. На початку 1657 року Хмельницький прийняв тут австрійського посла Парчевича¹⁶.

З Суботова гетьман України керував збройними силами. Тут він підписав свої універсали до народу¹⁷. Суботів підтримувавав постійний зв'язок із козацькою столицею¹⁸.

У Суботіві у 1653 році було поховано старшого сина Богдана Хмельницького – Тимоша.

Хмельницький Тиміш (Тимофій) Богданович

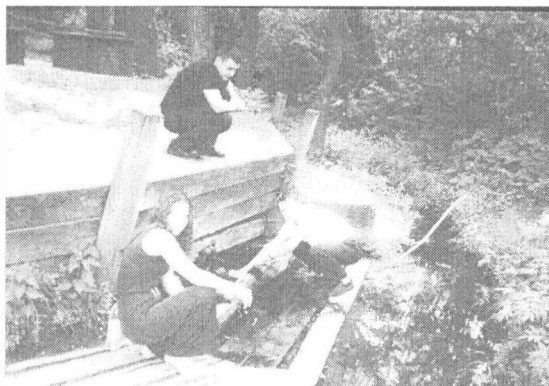
Старший син Богдана Хмельницького, активний учасник Національної революції середини XVII ст. Обраний чигиринським сотником (1648), брав участь у облозі пальської фортеці Замостя (1648) і Зборівській битві (1649), а також у походах українського війська в Молдавію (1650 і 1652) на чолі з батьком. У 1652 році взяв шлюб з дочкою молдавського господаря В. Лунула Розандою для зміцнення військового союзу між Молдавією та Україною. У 1652 і 1653 роках надавав збройну допомогу тестеві у боротьбі з його ворогом Стефаном Георгіу. При обороні фортеці Сучава був смертельно поранений. Похований в Суботіві¹⁹.

Тиміш Хмельницький

За Богдана Хмельницького неподалік від сучасного центру села Суботів, у глибокій долині були викопані Три криниці. Їх викопано за наказом гетьмана. Біля них, на пагорбці, за переказами, знаходився козацький шпиталь. Багато легенд ходить в народі про Три криниці. Ось одна з них.

...Після битви серед поля на могилі лежали порубленими в нерівній битві козак з Догу Федір Півтораівана, запорожець Пилип Затуливітер і білоруський селянин Янко

Біля Трьох криниць в Суботіві завжди людно

Кричевській. І дійшла про це звістка до Суботова, до хати, де проживали три сестри-красуні. І сказав їм слітий лірник викопати криниці, добути чисту воду і нею напоїти козаків.

Взялися козачки криниці копати. День копають, ніч копають, а коли зійшло сонце – забилу три джерела, і всі побачили, як постаріли

Три Кришці в селі Суботів

сестри – вони свою молодість, свою красу віддали воді. Дали вони напитися води козакам, обмили їм рани – і зникли глибокі рани, і ожили козаки, і їх плечі розправилися. Стали побратими ще красивішими, ще сміливішими, сіли на бойових коней, ринулися в бій – і не витримали вороги, бігли за Дніпро.

А потім про силу цієї життєдайної води почув сам Богдан Хмельницький і наказав кришці плахами столітніх дубів викласти і збудувати там козацький шпиталь. З тих пір і стоять "Три кришці" – три сестриці: кришці невичерпні і немає кращої води, аніж із них..."²⁰

На початку другої половини XVII століття Суботів став значним осередком культури. Гетьман мав тут велику бібліотеку, а вихованець Києво-Могилянської колегії чернець Добродіяшко навчав його сина Юрія латині й музиці.²¹

З часів Хмельницького до наших днів дійшла специфічна пам'ятка історії. Знаходиться вона у центрі села Суботів. Це – так звана Кам'яна Баба, про яку оповідають, що при ній "було карано козацьких ворогів". Навіть сьогодні, підійшовши до неї і ретельно її оглянувши, можна побачити давньо-історичні місця рубання шабель. Ось що про це говорить народний переказ, який дійшов до нас із сивої давнини.

"Більше як триста років тому поставив у селі Суботів Кам'яну Бабу Богдан Хмельницький на лихо й страх панам-нобителям. Колись там була велика площа, на

Кам'яна Баба в селі Суботів

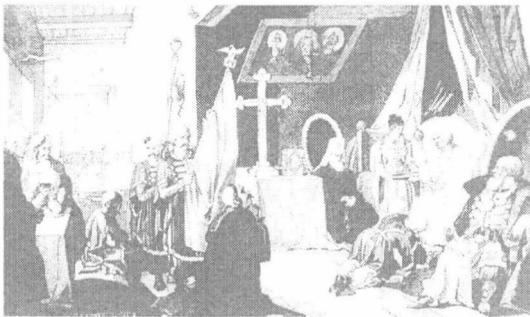
тій площі Богдан Хмельницький з козаками судили пійманих панів і до Кам'яної Баби відрубували їм голови. Ворогів же і знобителів у трудящих завжди було дуже багато, тому й панської крові пролилося там чимало. Але пани, як той бур'ян, множилися і росли на людське лихо. Богданові Хмельницькому не вдалося дотла викорчувати це отруйне зілля. Тому він і поставив Кам'яну Бабу на страх панам.

Незвичайність цієї Баби в тому, що вона протягом віків виділяла з себе пралітву панську кров. Порижіла польсько-шляхетська кров застерігала клятих панів і кликала людей знищувати своїх знобителів.

Перед смертю Хмельницький казав людям берегти Кам'яну Бабу, щоб коли знову з'являться якісь недруги нашого народу, то щоб і їм повідрубувати голови.

Особливо помітна була панська кров на Кам'яній Бабі в старі часи. Лише після жовтневого перевороту 1917 року, коли не стало панів, перестала виділятися шляхетська кров з Кам'яної Баби. Зараз замість крові там залишилися червокуваті плями. Так і простояла вона протягом довгих віків як грізне застереження знобителям. Під час війни фашистські окупанти боялися цієї Баби і наказали поліцьям закопати її. А коли прогнали фашистів, то знову люди відкопали цю стареньку Кам'яну "Бабусю" і поставили на те ж місце, де її колись поставив своїми руками Богдан Хмельницький²².

На початку 1657 року Богдан Хмельницький захворів, і його "хворість усе дужче і дужче давила старого Гетьмана", і 27 липня о 5 годині ранку, як каже

"Смерть Хмельницького". Малюнок Тараса Шевченка

сучасник, писар Іван Виговський, Богдан помер, 23 серпня 1657 року з великою шаною, із супроводом війська і багатолюдного натовпу тіло Богдана Хмельницького перенесли із Чигирина у Суботів і там поховали за козацьким звичаєм, палячи із гармат та рушниць²³. Поховання Богдана Хмельницького відбулося в Іллінській церкві в Суботіві.

Суботівські хрести. Малюнок Тараса Шевченка (в першій половині XIX століття про хрест, що з лівого боку оповідано, що під ним поховано кості Богдана Хмельницького, після того як їх поляки викинули з церкви) (малюнок і даний текст взято з книги: Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1913. – С. 320)

*місто надто довго було під гнітом ворогів руського люду. Поховайте у Суботіві, на тій маленькій землі, яку здобув власною кров'ю, яку мені відібрано і де розгорілося подум'я, що звільнило Україну*²³ (це цитата з художнього твору французького письменника Проспера Меріме "Богдан Хмельницький", яка не є достовірною, але яка певною мірою передає атмосферу того періоду).

Як бачимо, прохання великого гетьмана було виконано. Обряд поховання здійснював відомий на той час церковний, політичний і літературний діяч Лазар Баранович²⁰.

Після смерті Богдана Хмельницького Суботів втрачає своє значення. За Чернігівським літописом, у 1664 році С. Чарнецький спалив Суботів і наказав

Існує й інша гіпотеза, про що свідчать окремі перекази. Зокрема, й та, що гетьмана поховали в Михайлівській церкві, де раніше був похований його син Тимофій²⁴. На жаль, донині залишається невідомим реальне місцезнаходження праху великого гетьмана України.

"Не хочу, щоб ховали мене в Чигирині, – прохав Богдан Хмельницький, – те

Богданові руїни в Суботіві.
Малюнок Тараса Шевченка. 1845 р.

дістати тіла Богдана Хмельницького та його старшого сина Тимоша з трун і викинути на попелище.

Проаналізувавши цю версію, відомий історик Іван Крип'якевич дійшов висновку про її недостовірність. У 1970-1972 роках експедиція Інституту археології АН УРСР проводила архітектурно-археологічні обстеження Іллінської церкви в Суботові. Під час розкопок у її середині було виявлено п'ять чоловічих поховань, датованих, за висновками антропологів, XVII століттям. З'ясовано, що один із похованих помер у віці понад 60 років, інші – понад 40 років. Біля вівтаря, в південно-східній частині храму, відкрито одну яму, яка дає підстави припустити, що це пограбоване і викинуте поховання (про це свідчать пролом у фундаменті церкви, залишки на дні ями решток домовини і знайдена кістка з чоловічого скелета). Отже, одержані на початку 70-х років минулого століття дослідження не дають змоги достеменно висвітлити питання про місцезнаходження праху гетьмана. Можливо, нові дослідження археологів в Суботові та Чигирині допоможуть наблизитися до істини²⁷.

Значення Суботова, родового маєтку гетьмана України, лідера Національної революції середини XVII століття Богдана Хмельницького, нині, в час будівництва суверенної держави України стало одним із символів української державності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – С. 57.
2. Гуеля В. Мاستок Хмельницьких в Суботіві // Чигиринські вісті. – 1995. – 22 листопада.
3. Лазуренко В.М. Іллінська церква // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К., Запоріжжя, 2002. – С. 179-180.
4. Кравець А. В церковь Богдана Хмельницкого в Субботове вернуся колокол, в течени 340 лет считавийся утерянным // Факты. – 2003. – 5 августа.
5. Крамар М. День святині // Земля Черкаська. – 2003. – 8 серпня.
6. Лицарі волі. Книга перша. – К., 1992. – С. 45-46.
7. Костомаров М. Богдан Хмельницький. – К., 1992. – С.90
8. Гуеля В. Вказ. праця.
9. Капуста В. Творець нашої державності // Чигиринські вісті.- 1995. – 20 вересня.
10. Меріме Проспер. Богдан Хмельницький // Історичні постаті України: Іст. нариси. – Одеса, 1993. – С.71.
- 11.Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (Соціально – політичний портрет). – С. 73.
- 12.Там же. – С. 77.
- 13.Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область. – К., 1972. – С. 689.
- 14.Грушевський М.С. Історія України – Русі. В 11т. 12 кн. Т.9. Кн.1.- К., 1992. – С. 49.
- 15.Історія міст і сіл. Черкаська область. – С. 689.
- 16.Крип'якевич І. Вказ. праця. – С.331.
- 17.Історія міст і сіл. Черкаська область. – С. 690.
- 18.Ролле Й. Жінки при чигиринському дворі.- К., 1994. – С. 24.
- 19.Лазуренко В.М. Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення). – Черкаси, 2004. – С. 77-78.
- 20.Черкассина заповедная. Путеводитель. – Днепропетровск, 1977. – С. 25.
- 21.Історія міст і сіл. Черкаська область. – С. 690.
- 22.Лицарі волі. – С.44-45.
- 23.Аркає М.М. Історія України – Русі.- К., 1994. –С. 213.
- 24.Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. – К., 1994. – С. 44.
- 25.Меріме Проспер. Вказ. праця. – С. 189.
- 26.Максимович М. Київъ являеся градомъ великимъ. – К., 1994. – С. 242.
- 27.Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). – С. 595.

Про автора:

ВАЛЕНТИН МИКОЛАЙОВИЧ ЛАЗУРЕНКО

*Кандидат історичних наук (2001),
доцент (2005).*

*Помічник ректора з гуманітарної
освіти та виховання Черкаського
державного технологічного
університету.*

*Лауреат Черкаської обласної
краєзнавчої премії імені Михайла
Максимовича за 2005 р.*

*Лауреат Черкаської обласної
журналістської премії "Прометей" за
2006 р.*

*Народився 13 вересня 1976 р. в
с. Суботів Чигиринського району
Черкаської області. Закінчив з відзнакою
історичний факультет Черкаського*

*державного університету імені Богдана Хмельницького в 1998 р. Стипендіат
Кабінету Міністрів України (1999 – 2001 рр.).*

*Заступник голови правління Черкаської обласної організації Всеукраїнської
спілки краєзнавців (з 2003 р.). Заступник голови Ради Наукового товариства
істориків-аграрників (м. Черкаси) (з 2003 р.).*

Член Національної спілки журналістів України (з 2003 р.).

*Нагороджений: орденом "Козацької Слави" III ступені (2006 р.); нагрудним
знаком "Почесний журналіст України" (2006 р.); двома Почесними грамотами
Національної спілки журналістів України (2005 р.; 2006 р.).*

*Автор (співавтор) понад 150 наукових робіт (серед них – вісім монографій,
два навчальні посібники, десять науково-популярних книг).*

*Коло наукових інтересів: аграрна історія України, історичне краєзнавство,
народознавство, політологія.*

Науково-популярне видання

Валентин Миколайович
ЛАЗУРЕНКО

ТУТ КОЖЕН КАМІНЬ ПАМ'ЯТАЄ ГЕТЬМАНА

СУБОТІВ – ЗАМІСЬКА РЕЗИДЕНЦІЯ
ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

*На першій сторінці обкладинки зображено: "Суботів у часи Богдана Хмельницького".
Реконструкція архітектора Г. Логвина, 1954 р.; пам'ятник Богдану Хмельницькому в центрі
села Суботів. На останній сторінці обкладинки: Іллінська церква в селі Суботів.*

Технічний редактор *Євген Гордієнко*
Комп'ютерний набір *Юрій Лазуренко*
Комп'ютерна верстка *Євген Гордієнко*

Здано до набору 15.07.2006. Підписано до друку 29.06.2006.
Формат 60×84/16. Папір офс. Друк офсет.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умовн. друк. арк. 5,70. Обл. вид. арк. 6,78.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
вигоцівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1667 від 29. 01. 2004 р.

ВИДАВНИЦТВО "ВАШ ДІМ"
ВИДАВЕЦЬ ДІКІЙ О.О.
18000 м. Черкаси, вул. Одеська, 8, корп.43, оф.701
тел.: 36 – 20 - 14

